

Олена Тимчук (Дрогобич)

МОВНА ГРА ЯК ВИД ЛІНГВОКРЕАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ)

У статті на матеріалі англійської мови розглядаються деякі аспекти каламбурного осмислення та обігравання різних типів семантико-структурних відношень лексичного, синтаксичного, фразеологічного рівнів, а також структурних елементів слова на рівнях морфеміки і словотворення. Ключові слова: гра слів, семантико-структурні відношення у мові, аналогія, панхротоп, амфіболія, етимологізація.

The article deals with some aspects of punning interpretation of diverse types of semantic- and structural units at the lexical level, the levels of phraseology and syntax . It also investigates punning interpretation of structural elements of a word at the levels of morphemics and word- formation in the English language. Key words: play on words, semantic-and-structural relations in the language, analogy, tightening, syntactic ambiguity.

Поняття мовної гри охоплює "ті явища, коли мовець "грає" з формою мовлення, коли вільне ставлення до форми мовлення дістає естетичне завдання, нехай навіть найскромніше. Це може бути й невігядливий жарт, і більш чи менш вдалий дотеп, і каламбур, і різні види тропів (порівняння, метафори, перифрази і т. ін.). ... Граючи, мовець велику увагу звертає на форму мовлення, а спрямованість на повідомлення як таке і є найхарактернішою рисою поетичної функції мови"[6, с. 172–173]. Явище мовної гри включає в себе як родове ряд вужчих за функціональним діапазоном стилістичних засобів, серед яких найчастіше виступає гра слів (гра словами, словесна гра), що полягає у "спеціальному використанні звукової, лексичної або граматичної форми слів, а також частин слів, фразеологізмів, синтаксичних конструкцій для створення певних фонетико- та семантико-стилістичних явищ, що ґрунтується на зіставленні й переосмисленні, обіграванні близькозвучних або однозвучних мовних одиниць з різними значеннями" [7, с. 37]. Термін "гра слів", таким чином, стосується

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

104

обігравання мовних одиниць не тільки на лексичному рівні, як це впливає з його вужчого розуміння, а й на інших мовних рівнях. Явище гри слів найповніше досліджене на фонетичному (це насамперед різноманітні звукові повтори) та лексичному (обігравання значень полісемічного слова, омонімів та паронімів) рівнях, меншою мірою – на рівні фразеології, ще менше це явище вивчене у словотворенні й особливо у граматиці (у морфеміці, морфології, синтаксисі), хоч на цих мовних рівнях воно також є одним із традиційних і досить поширених семантико- стилістичних засобів. З огляду на сказане вище, явище гри слів потребує поглибленого і розширеного підходу – з урахуванням його функціонування на різних мовних рівнях та у вигляді різних структурних побудов. Мета дослідження полягає, по-перше, в дослідженні особливостей функціонування

явища гри слів на різних мовних рівнях – насамперед тих, які досі менше привертали до себе увагу дослідників, по-друге, у вивченні особливостей семантико- структурної організації конструкцій з елементами гри слів. Завдання дослідження, що впливають з поставленої мети, полягають у тому, щоб дати опис особливостей функціонування явища гри слів на різних мовних рівнях; простежити функціонування явища гри слів у мові гумористичних текстів, а також у текстах таких жанрових різновидів, які досі менше злучалися до аналізу (це, зокрема, рекламні тексти, тексти SMS-повідомлень та ін.). Найрізноманітніші форми вияву гра слів має на лексико-семантичному рівні – як обігрування слів-омонімів, значень полісемічного слова й особливо слів-паронімів. Уведення омонімів у контекст каламбурного характеру є традиційним прийомом словесної гри у текстах творів гумористичного жанру, наприклад: The movie manager was furious. "What's the matter?" asked his assistant. "Is anything wrong?" "Anything wrong!" he snored. "Why, you've advertised for next week: 'Smiling Eyes – with a strong cast!'" [9, с. 98], пор. cast "акторський склад" і cast "косоокість". Роль полісемії у ділянці семантико-стилістичних засобів мови для творення словесної гри набагато вагоміша, ніж роль омонімії. Пор. обігрування двох значень дієслова to join "приєднуватися до" і "з'єднати (повінчати)" у наступному прикладі: Lloyd had taken his girl friend to lunch and she had spoken to a nice-looking man at the next table. "Is that man a friend of yours?" asked Lloyd. "Yes", she replied. "Then I think I'll ask him to join us". "Oh, Lloyd, this is so sudden!" "What's so sudden?" "Why – why – he's our minister" [9, с. 106]. Оскільки в самій мові слів, що мають звукову близькість, значно більше, ніж слів, що мають цілковиту тотожність форми, пароніми ще частіше використовуються як засіб словесної гри. Зіставлення в тексті близькозвучних слів породжує нове, оригінальне, зовсім несподіване їх осмислення, наприклад: Gibbon, the historian, was one day attending the trial of Warren Hastings in Westminster Hall, and Sheridan, having perceived him there, took occasion to mention "the luminous author of 'The Decline and Fall of the Roman Empire'". After he had finished one of his friends reproached him with flattering Gibbon. "Why, what did I say of him?" asked Sheridan. "You called him the luminous author." "Luminous? Oh, I meant voluminous!" [9, с. 85], пор. luminous "видатний" і voluminous "плідний (про письменника)". Досить помітне місце в явищі словесної гри посідають різноманітні випадки обігрування компонентів слова в межах будови слова (на письмі можливі графічні модифікації). На рівні будови слова явище словесної гри може реалізовуватися шляхом переосмислення етимологічного значення компонента. Як засіб привернення уваги до семантики складових компонентів слова шляхом асоціювання їх з одно- або близькозвучними словами виділяється явище "розшифровування" компонентів абревіатур і графічних скорочень або й звичайних слів як нібито початкових елементів відповідних інших слів – окремого слова, членів словосполучення або навіть речення. Наприклад, назва фірми-виробника побутової техніки LG розшифровується як Life's Good, а саме

Розділ I. Функціональна семантика лексичних і граматичних одиниць I

105

розшифровування пишеться безпосередньо під назвою торговельної марки для створення позитивних асоціацій. Гра слів на рівні словотворення відбувається у взаємодії з рівнем морфеміки. Спостерігаються випадки аналогії, тобто утворення нового слова шляхом переосмислення одного слова за зразком іншого. Наприклад: Without love – days are Saddy,

Moanday, Tearsday, Wasteday, Thirstday, Frightday, Shatterday... so be in love every day (Love SMS Text Message), поп. sad "сумний", moan "стоґін", tears "сльози", waste "пустеля", thirst "спара", fright "страх", to shatter "руйнувати (плани, надії)". Реалізація прийому словесної гри на рівні синтаксису виявляється як використання можливої синтаксичної неоднозначності членів речення з певними семантико-стилістичними настановами; зіставлення і протиставлення в межах синтаксичної конструкції різних уживань ("сми́слів") однієї мовної одиниці; переставлення членів словосполучення (речення) з утворенням синтаксичної конструкції, що характеризується відмінним щодо попереднього розставленням логіко-комунікативних акцентів; зміщення в актуальному членуванні речення – з переміщенням логічного наголосу в реченні; поєднання відношеннями сурядності одиниць з семантично не поєднуваними значеннями. Синтаксична неоднозначність, або амфіболія, – досить поширене явище, особливо в усному мовленні. Випадки використання синтаксичної неоднозначності стають матеріалом для каламбурного обігрування у тому разі, якщо на їх основі створюється комічний ефект: "The people are looking for a man with one eye called Murphy". "What's his other eye called?" [8, с. 61]. Зіставлення і протиставлення двох (кількох) випадків уживання тієї самої мовної одиниці (слова, його окремого значення, вислову, синтаксичної конструкції з можливим різним лексичним наповненням), коли в її значення вкладається в межах відповідних контекстів різне розуміння, різне смислове наповнення або різна оцінна інтерпретація, тобто різні семантичні та емоційно-оцінні конотації, належать до рідше використовуваних форм словесної гри. Прикладом використання синтаксичної конструкції, де протиставляються формально тотожні поняття, є вислів, що його традиційно виголошували, повідомляючи про смерть одного короля і прихід до влади іншого короля: "The King is Dead! – Long Live the King!" (M. Twain). Переставлення членів словосполучення та інших компонентів речення й утворення в такий спосіб нового словосполучення або речення з відмінним щодо попереднього розставленням логіко-комунікативних акцентів аж до повної протилежності має різні форми вияву. Переставлення може обмежуватися тільки синтаксичним рівнем, без зміни лексичних і граматико-категоріальних значень слів. Частіше ж це явище має лексико-синтаксичний характер, оскільки відбувається переважно разом із обігруванням лексичних значень полісемічного слова або з участю омонімічних і паронімічних лексичних одиниць. Наприклад: What is the difference between a donkey and a postage stamp? (One you lick with a stick, the other you stick with a lick) [3, с. 33]. Нестандартні тексти такого типу (прислів'я, загадки), подібні за формою до авторських гумористичних висловлювань, традиційно привертають увагу лінгвістів. С.І. Журавльова у таких нетипових текстах виділяє явища, що мають характер панхротопу, стягнення. Поп.: What is the difference between a schoolmaster and an engine-driver? (One minds the train, and the other trains mind). What is the difference between a cat and a comma? (A cat has its claws at the end of its paws, a comma – its pause at the end of a clause) [1, с. 139]. Зміщення в логіко-комунікативному (актуальному) членуванні структури речення може несподівано дотепно подати ситуацію в якомусь комічному аспекті, наприклад::

ЛІНГВІСТИКА. Випуск ХІХ

"My little daughter has swallowed a gold piece and has got to be operated on. I wonder if Dr. Robinson is to be trusted?" "Without a doubt. He's absolutely honest" [9, с. 76]. Виявом словесної гри на рівні синтаксису також можна вважати явище оказіональної сурядності, коли відношеннями синтаксичної однорідності поєднуються слова з семантично не поєднуваними значеннями, зокрема, з лексичними значеннями, що належать до різних тематичних груп. Наприклад: The tramp called at a home and asked for food. Housewife: And how would you like a nice chop? Tramp: That all depends, lady, – is it lamb, pork or wood? [10, с. 36]. У сучасній мовознавчій літературі експресивно-стилістичні трансформації стійких мовних зворотів – власне фразеологічних одиниць, прислів'їв та приказок, крилатих висловів, неоднослівних термінів і власних назв, різноманітних мовних кліше, формул мовного етикету та ін. йменуються по-різному: фразеологічні трансформації, модифікації, перетворення, дефразеологізація, семантичні зрушення. Так, зокрема, Г.В. Кузнецова семантичне зрушення у ФО розуміє як "контекстуально детерміновану зміну семантики ФО на основі модифікації її зовнішньої та внутрішньої форми" [2, с. 169]. Л.О. Потенко до найпоширеніших типів фразеологічної трансформації відносить: 1) заміну (ампліфікацію) одного або декількох лексичних компонентів ФО; 2) розширення фразеологізму за рахунок введення додаткового компонента або компонентів; 3) скорочення або усічення ФО; 4) комбіновані зміни або контамінацію фразеологізмів, а також зазначає, що "в мовленні постійно спостерігаються спонтанні перетворення значення і форми фразеологічних одиниць, зумовлені їх функціонально-семантичними властивостями як особливих експресивних одиниць мовної номінації. Прийоми, які використовуються для посилення емотивності, модифікації предметно-логічного компонента фразеологічних одиниць, приводять до оказіональних перетворень їх семантичної структури" [5, с. 52–53]. На рівні різноманітних стійких мовних зворотів явище обігравання мовних одиниць має декілька форм вияву. У нашій науковій розвідці розглянемо такі процеси, як "етимологізацію" стійкого звороту та поєднання в контексті зв'язаного і вільного словосполучень. "Етимологізація" стійких мовних зворотів – це явище жартівливо-іронічного осмислення, своєрідної етимологізації з настановою на дотепність стійких сполучень слів (з можливою модифікацією форми) за зразком відповідних синтаксичних (вільних) сполучень, у відповідності до внутрішньої форми останніх. Наприклад: "I'd hate to be in your shoes," said a woman yesterday, as she was quarreling with a neighbour. "You couldn't get in them," sarcastically remarked the neighbour [9, с. 114], пор. to be in one's shoes "поставити себе на чийсь місце"; В англійських ідіомах, як і у "композирах-ідіомах, що є своєрідними семантичними конденсатами (універбатами) корелятивних фразеологічних одиниць, особливо часто виявляється повний відрив компонентів від їх первісного (словникового) значення" [4, с. 37]. Спроба "повернути" компонентам їх початкові значення ("етимологізація" конститuentів фразеологічної одиниці) призводить до створення комічного ефекту, що, власне, і є інтенцією автора: Diner: "There's something wrong with these hot dogs." Waiter: "Well, don't tell it to me, I'm only a waiter, not a veterinarian [9, с. 101]. Використання частини ФО у прямому значенні може ускладнюватися заміною компонента фразеологічно зв'язаного словосполучення на омонімічний, наприклад: When a woman complained to her butcher that his sausages tasted like meat at one end, but like bread crumbs at the other, he replied: "Madam, in times like these no butcher can make both ends meet" [9, с. 109], пор. to make both ends meet "зводити кінці з кінцями" і to make both ends meet "зробити обидва кінці з м'яса"; When rain falls, does it ever get up again?

In dew time [9, с. 101], пор. dew "роса" та in due time (course) "в належний час". У вищенаведених прикладах обігрування відбувається на двох мовних рівнях: лексичному (використання омонімії) і фразеологічному (надання фразеологізованому сполученню прямого значення). Спостерігаються також випадки, коли в обігрування втягуються фразеологічний і синтаксичний рівні мови. При зміні порядку слів – членів словосполучення – трансформації такого виду в ряді випадків можуть займати проміжне становище між рівнями синтаксису і фразеології, оскільки процес розпочинається на фразеологічному, а закінчується на синтаксичному рівні. У разі обігрування в подібних трансформаціях значень фразеологізованого й вільного синтаксичних сполучень дія цього явища набуває фразеолого-синтаксичного характеру. Наприклад: Poet: Do you think more fire must be put into my poems? His friend: No, I really think more of your poems must be put into the fire [8, с. 31]. Наступний вид обігрування лексичних одиниць на рівні фразеології – це поєднання в одному контексті конструкцій зі зв'язаним (фразеологізованим) і вільним (синтаксичним) значеннями – конструкцій, які можуть бути як близькозвучними і просто синтаксично однотипними, так і (частіше) повністю тотожними за формою. Наприклад: "Last week a grain of sand got into my wife's eye and she had to go to a doctor. It cost me three dollars." "That's nothing. Last week a fur coat got in my wife's eye and it cost me three hundred" [9, с. 104], пор. to get into one's eye "потрапити в поле зору"; Таким чином, семантико-стилістичне явище мовної гри може реалізовуватися на різних мовних рівнях. Незважаючи на те, що на рівнях морфеміки, словотворення, фразеології та синтаксису воно є одним із традиційних і досить поширених семантико-стилістичних засобів, на цих мовних рівнях досліджуване явище вивчене значно менше, ніж на рівні лексико-семантичних категорій. Це зумовлює перспективу подальшого розвитку теорії мовної гри у її різноманітних виявах на матеріалі різних мовних рівнів і на основі різних типів семантико-структурних відношень у мові.

ЛІТЕРАТУРА 1. Журавлева С. И. Реализация вопросительности как супрасинтаксического элемента в нетипичных текстах (на материале англоязычных текстов): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Киевский гос. лингвистический ун-т. – К., 1996. – 205 с. 2. Кузнецова Г. В. Контекстуальне переосмислення фразеологічних одиниць у художньому тексті // Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка – Вип. 17. – Житомир: вид-во ЖДУ, 2004. – С. 169–171. 3. Лыско С. Д. Читай и говори по-английски. – М.: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1970. – 224 с. 4. Омельченко Л. Ф., Максимчук Н. М., Онищенко І. А. Англійська фразеологічна композиція: соціокультурний аспект // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ: Філологія. Педагогіка. Психологія. – Вип. 9. – К.: КНЛУ, 2004. – С. 37–41. 5. Потенко Л. О. Фразеологічна трансформація як механізм посилення емотивної виразності мовних одиниць // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ: Філологія. Педагогіка. Психологія. Вип. 18. – К.: КНЛУ, 2009. – С. 51–58. 6. Русская разговорная речь: Фонетика. Морфология. Лексика. Жест. – М.: Наука, 1983. – 240с. 7. Тараненко О. О. Гра слів // Культура слова. – 1997. – Вип.50. – С. 37–41. 8. Bulgakova A.M. How to use passive constructions in speech practice. – М.: Higher School, 1978. – 104 p. 9. English

Humour. – M.: International Relations Publishing House, 1964. – 144 p. 10. Pamukhina L. G., Shakh-Nasarova V. S., Shelkova T. G. You can't do without them. – M.: International Relations, 1969. – 224 p.